

10–11. SZÁZADI TEMETŐ KÖRÖSTARJÁN-CSORDÁSDOMBON (TĂRIAN, ROMÁNIA)

LAKATOS ATTILA

Románia nyugati határán, a Sebes-Körös partján romániai régészek 10–11. századi magyar sírokat tártak fel. A mellékletek alapján a temetkezések nagy része a 10. század közepe és vége közötti időszakból származik.

1967 tavaszán, a Nagyvárad Múzeumhoz bejelentés érkezett egy Köröstarján falu határában, az akkori tsz területén, homokkitermelés során megbolygatott temetőről. A múzeum Nicolae Chidioșan és Doina Ignat¹ régészeket küldte ki helyszínre. A két régész megállapította, hogy a kitermelés során mintegy 20 sírt elpusztítottak. 1967 áprilisában a két régész mentőásatást végzett, amelynek során összesen 41 kelta, szarmata és honfoglalás kori sírt tártak fel.

A minket érintő honfoglalás kori temetőrészletről először 1972-ben történik említés a tarjáni kelta temetőről szóló régészeti közlemény egyik lábjegyzetében.² Két évvel később hasonlóan szűkszavú szócikk formájában került be Bihar megye régészeti repertóriumába.³ 1983-ban, a 10–11. századi sírok mellékleteiből egy összefoglaló munka keretében S. Dumitrașcu írt le néhány ékszert, rajzok és a leletkörülmények ismertetése nélkül.⁴ Ebben a szerző átvett néhány, a múzeumi leltárkönyvben szereplő hibás adatot, elsősorban a tárgyak keltezését illetően. Valószínűleg innen ered az a magyar régészeti irodalomba is utat talált tévedés, miszerint a Köröstarján-csordásdombi temetőből avar sírok is előkerültek.⁵ Erre, a honfoglalás kori sírokkal

együtt, például Bóna István több írásában is tett utalást.⁶

A köröstarjáni honfoglalás kori magyar temető közlése mintegy 35 évvel az ásatások lezárása után számos, áthidalhatatlan nehézségbe ütközik. Az ásatás dokumentációjának nagy része, az ásatási napló, a sírleírások és az ásatási fényképek kivétel nélkül elvesztek. Az egyetlen használható adatforrásra, egy rajztömbre Nicolae Chidioșan hagyatékában sikerült rábukkannom. Ez tartalmazza a megásott kutatóárkok helyzetét ábrázoló vázlatot, a kutatóárkok kisebb léptékű rajzait, valamint 12 honfoglalás kori mellékletes sír közül kilencnek a rajzát. A sírrajzok és a múzeum leltárkönyvének összevetéséből kiderült, hogy a sírmellékletek sok esetben másképpen szerepelnek a rajzokon, mint a leltári bejegyzésekben. Ennek egyik legfőbb oka a leltárkönyvek, valamint a tárgyak raktári helyének többszöri, hanyag átmásolása. A felmerült ellentmondások legnagyobb részét aprólékos munkával sikerült feloldani, azonban így is számos, a sírrajzokon szereplő tárgyat nem sikerült azonosítani a múzeum gyűjteményében. Ezeket a sírleírásoknál külön jelezni fogjuk.

A gyors ütemben végzett ásatáson nem készült temetőtérkép, csupán egy vázlat a kutatóárkok helyzetéről, ezt azonban nem rögzítették olyan állandó ponthoz, amely lehetővé tenné a vázlat ráhelyezését a domb topográfiai térképére. A kisebb léptékű rajzokkal összevetve azonban lehetővé vált egy viszonylag pontos vázlat

¹ A közlési jogok átengedéséért, valamint a feldolgozást segítő számos információért e helyen is szeretnék köszönetet mondani dr. Doina Ignatnak.

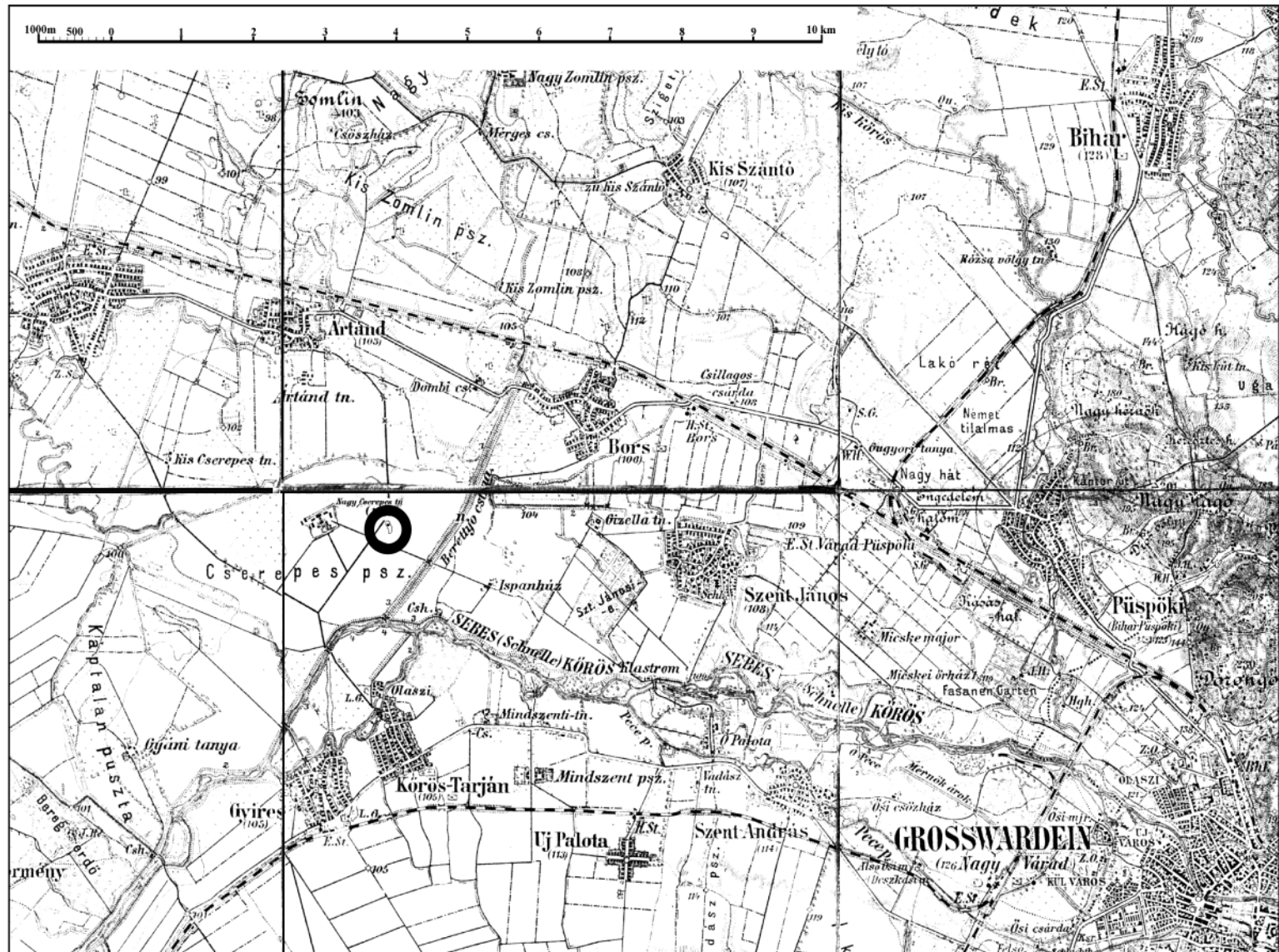
² CHIDIOȘAN–IGNAT 1972, 553, 1. jegyzet.

³ REPERTORIUL 1974, 76, no. 402.

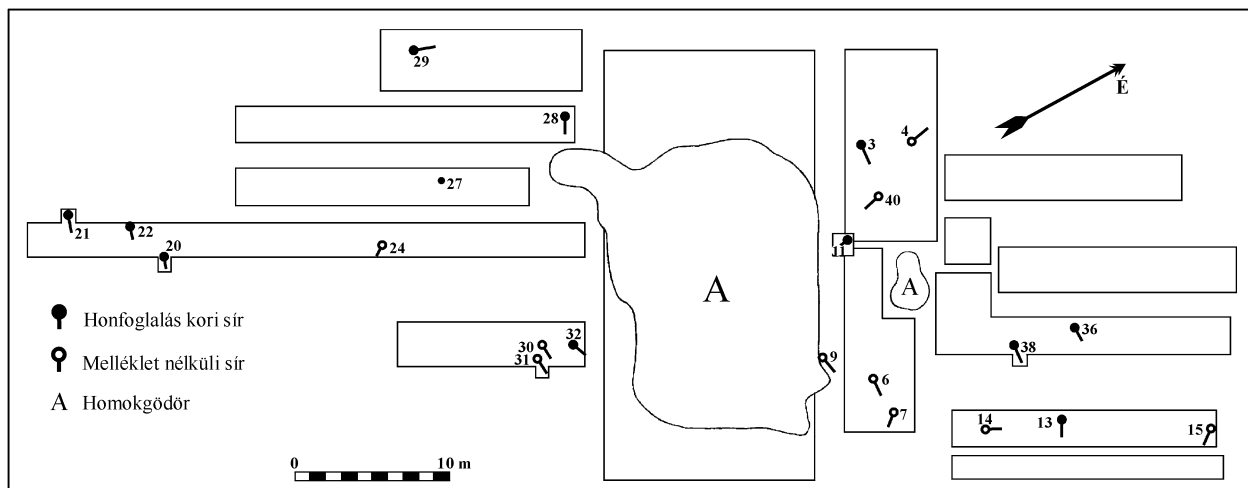
⁴ DUMITRAȘCU 1983.

⁵ BÓNA 1986, 167. A kérdés rendkívüli jelentőségét az adja, hogy mindeddig ez a lelet szolgáltatta az avar megszállás egyetlen régészeti bizonyítékát a Körösök völgyének romániai szakaszán.

⁶ BÓNA 1986, 209; BÓNA 2001, 74. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy az Erdély történetében megjelent összefoglaló írásában, szablyszerűan tett utalása is félreértésen alapul. A temetőben ugyanis egyetlen fegyveres férfisír ismert, itt azonban csak nyílhegyek kerültek elő.

1. kép. A Csordásdomb Köröstarján határában egy 19. századi katonai térképen
 Fig. 1. Csordásdomb in the Köröstarján outskirts represented on a 19th century military map

2. kép. A Köröstarján-csordásdombi temető térképe a honfoglalás kori és melléklet nélküli temetkezésekkel

Fig. 2. Map of the Köröstarján-Csordásdomb cemetery with the burials from the Hungarian Conquest period and the burials without grave goods

elkészítése a sírok egymáshoz viszonyított helyzetéről (2. kép).⁷

A lelőhely Nagyváradtól mintegy 13 km-re nyugatra, Köröstarjától pedig 3 km-re északra, a Sebes-Körös jobb partján, a mai medertől viszonylag nagy távolságra található. A „Csordásdomb” új keletű, azonban mára már az egész környéken meghonosodott helynév; a Cserepespuszta nevű, alacsonyan fekvő, nagy kiterjedésű mező egyetlen kiemelkedő pontját jelöli, egy 4-4,5 méter magas homokdombot. Ez a pont a legtöbb modern, 5 méteres szintvonalakat alkalmazó, kis léptékű térképen nincs feltüntetve, ezért ezt egy 19. századi osztrák katonai térképen mutatjuk be (1. kép). A homokdomb mai állapotában egy ÉK-DNy-i tengelyű, mintegy 215 méter hosszú, 60 méter széles, elnyújtott ellipszis alakú kiemelkedés. Legnagyobb magassága (4-4,5 méter) a domb első, DNy-i harmadába esik, így a DNy-i oldala meredekebb, az ÉK-i viszont lankásabb, a halom mértani középpontjánál már nem éri el az 1-1,5 métert sem. Eredetileg valószínűleg magasabb és némiképpen eltérő alakú lehetett, ebben azonban a talajerózió, valamint a homokkitermelés a legutóbbi időkig változásokat okozhatott. Az 1967-es homokkitermelésnek, valamint az ásatásnak mára már nem maradt felszíni nyoma.

Az 1967-es csordásdombi ásatás során 41 csontvázas és hamvasztásos sírt tártak fel,

amelyből 12-t kelta, 3-at szarmata, 12-t pedig 10-11. századi magyar temetkezésként határoztak meg. További 14 sírban nem volt melléklet, vagy olyan mértékben fel volt dülva, hogy keltezésük nem volt lehetséges. A kelta temető 1972-es közlésekor említett késői temetkezések sírszámai az ásatási rajzok és a leltári bejegyzések tanulsága szerint hibásak voltak. A helyes megoszlás a következő. Honfoglalás kori sírok: 3., 11., 13., 20-22., 27., 28., 29., 31., 32., 36., 38.; nem keltezhető sírok: 4., 6-9., 14., 15., 17., 24., 30., 37., 40. Az utóbbiak közül a temetőtérképen azokat is jeleztük, amelyek esetleg kapcsolatba hozhatóak a temető honfoglalás kori rétegével (a 8., 17., 24. és 37. sírok hamvasztásos temetkezések voltak, ezért 10-11. századi keltezésük kizárható).

3. sír

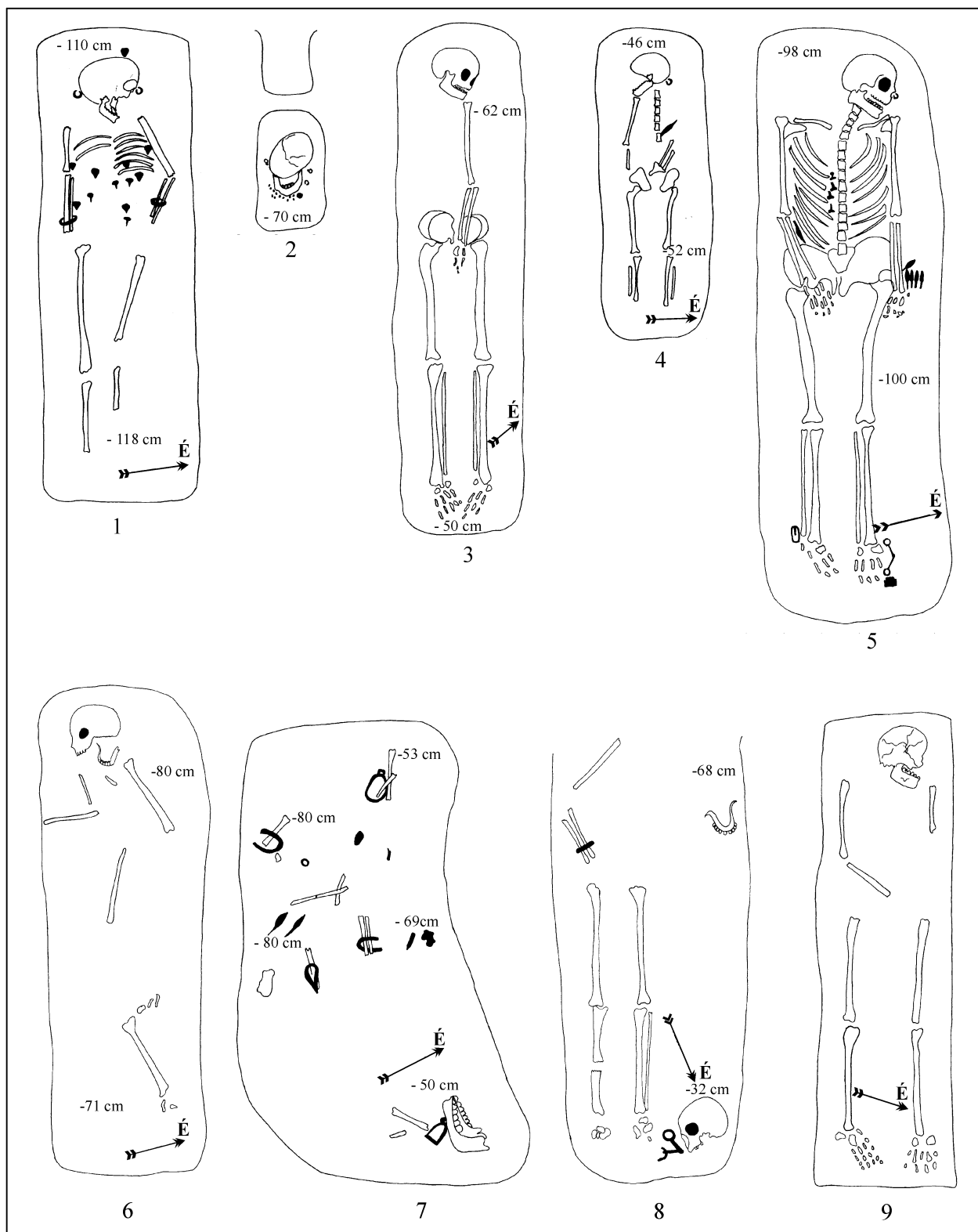
Valószínűleg női sír (3. kép 1). Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. M: 110 cm. H: 171 cm. Cs: 140 cm. Tájolás: Ny-K. A halottat hanyatt fekvő, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, bal kéz a medencén, jobb kéz a test mellett. Mellékletek:

1. 7 db ezüstlemezből préselt veret. A keretekkel egy középső és négy szélső mezőre osztott veretet rozetta és palmetta motívumok töltik ki. A rögzítést a tárgy hátoldalára forrasztott három szegeccsel oldották meg. A hét veret közül hat a mellkas jobb és bal oldalán, egy pedig a koponya fölött került elő. Kettő töredékes állapotban volt, közülük egy a tárolás során teljesen szétmállott (4. kép 1-6. Lelt. sz.: 4127a-b, 6291-6295).

2. 2 db kerek fejű, öntött bronz *füles gomb* a mellkas környékéről (4. kép 9-10. Lelt. sz.: 4124a-b).

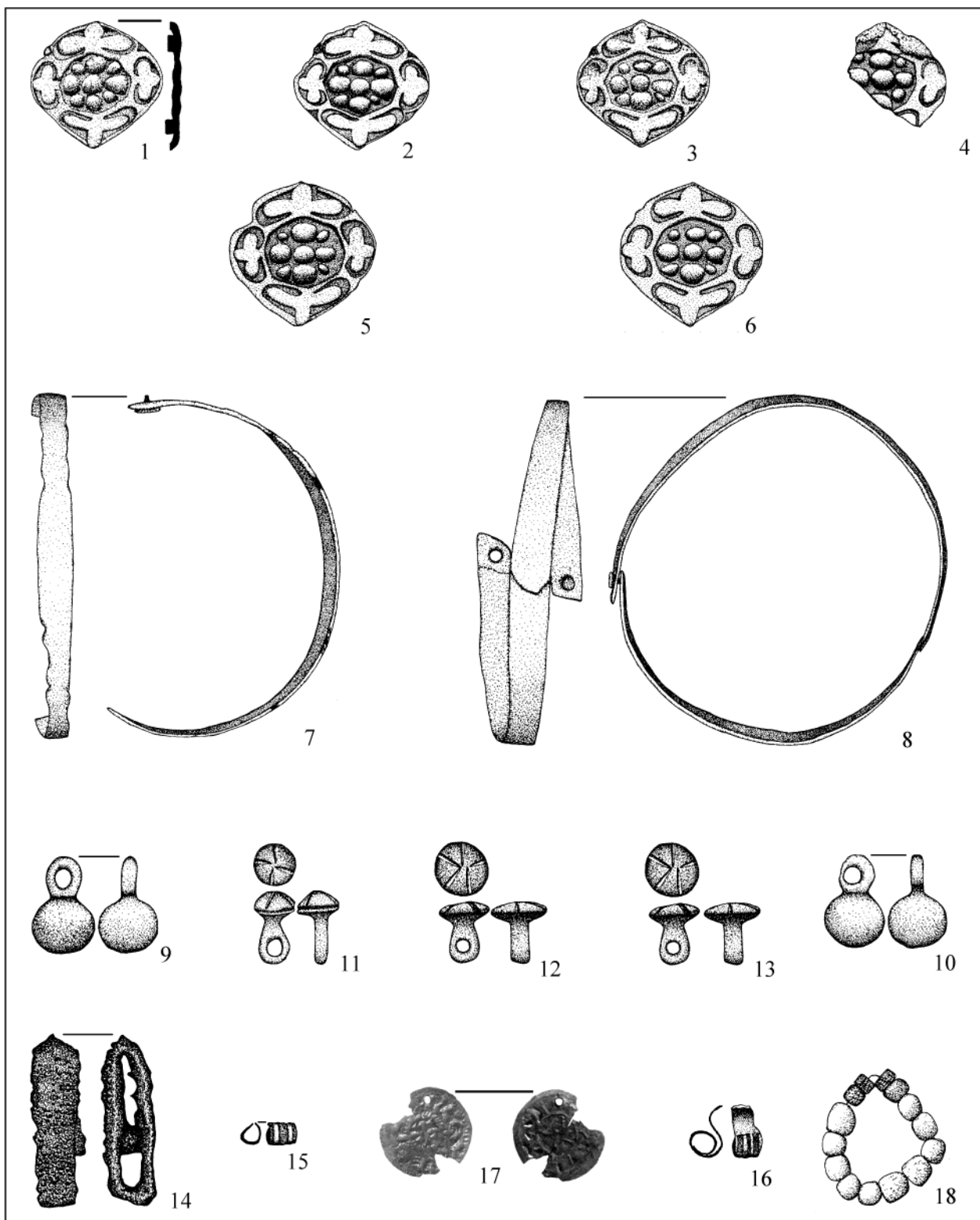
3. 3 db bemetszésekkel díszített, gomba alakú öntött bronz *füles gomb* a mellkas környékéről (4. kép 11-13. Lelt. sz.: 4126a-c).

⁷ A lelőhely utólagos beazonosításában, felmérésében, valamint a környéken végzett terepbejárásban nyújtott segítségért ezúton szeretnék köszönetet mondani Emődi János régésznek és feleségének, Emődi Évának.

3. kép. Köröstarján-Csordásdomb. Honfoglalás kori sírok. 1: 3. sír; 2: 11. sír; 3: 13. sír; 4: 20. sír; 5: 21. sír; 6: 22. sír; 7: 28. sír; 8: 29. sír; 9: 32. sír (1:20)

Fig. 3. Köröstarján-Csordásdomb. Graves from the Hungarian Conquest period. 1. Grave No. 3; 2. Grave No. 11; 3. Grave No. 13; 4. Grave No. 20; 5. Grave No. 21; 6. Grave No. 22; 7. Grave No. 28; 8. Grave No. 29; 9. Grave No. 32

4. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1-13: 1. sír; 14-18: 11. sír (1:1)
 Fig. 4. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 1 (1-13); Grave 11 (14-18). Scale 1:1

4. 2 db bronzból készült *lemezkarperec* a halott jobb és bal alkarjáról. Az egyik példány töredékes. Mindkettő egyenes, átlukasztott végű, az egyik lyukba lapos fejű szegeccsel (4. kép 7–8. Lelt. sz.: 4125, 5392).

5. A sírrajzon szerepel még két nyitott végű, sima hajkarika is, amelyeket azonban nem sikerült azonosítanom a múzeum gyűjteményében.

11. sír

Kisméretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú gödörbe temetett koponya, néhány hajban és nyakon viselt ékszerrel (3. kép 2). M: 70 cm. H: 44 cm. Mellékletek:

1. 2 db laposra kalapált, bordázott S végű ezüst *hajkarika* töredéke (4. kép 15–16. Lelt. sz.: 4130).

2. 10 db szürkésfehér agyagból, valamint 2 db zöld és 2 db piros színű üvegpasztából készült, kisméretű *gyöngy* a koponya alsó részén (4. kép 18. Lelt. sz.: 4132).

3. I. László átfúrt, nyakon viselt, kopott, rossz megtartású *denára* [CNH 25, UNGER 1960, I, no. 16] (4. kép 17. Lelt. sz.: 4133).

4. Szíjbűjtőóra emlékeztető, azonban a gyöngysorhoz tartozó, kisméretű *vaspánt* (4. kép 14. Lelt. sz.: 4131).

13. sír

A lekerekített sarkú, téglalap alakú gödörbe temetett halott jobb karja, gerincoszlopa és bordái hiányoznak. A többi csont érintetlen és jó megtartású, ezért indokoltnak látszik a felsőtest bolygatásával számolni, bár a feltárást végző régész beásás nyomát nem rögzítette (3. kép 3). M: 62 cm; H: 185 cm. Cs: 160 cm. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított *hajkarika* töredéke (5. kép 4. Lelt. sz.: 4134a).

2. Vastag, kerek átmetszetű bronz huzalból készült *karikagyűrű* töredéke (5. kép 1. Lelt. sz.: 4134b).

20. sír

Valószínűleg gyermeksír. Lekerekített sarkú, enyhén szabálytalan oldalú, téglalap alakú sírgödör. M: 52 cm. H: 112 cm. Cs: 90 cm. A halottat hanyatt fekvé, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, jobb keze a test mellett, a bal a medencére téve (3. kép 4). Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyílt végű, egyszerű *hajkarika* a koponya jobb oldalán (5. kép 2. Lelt. sz.: 4185).

2. A sírrajzon látható még egy *kés* (esetleg *nyílhegy*) a medence felett, a gerincoszloptól jobbra. Ez nem szerepel a múzeumi bejegyzések között.

21. sír

Valószínűleg férfisír. Lekerekített sarkú, alsó részén enyhén kiszélesedő, téglalap alakú sírgödör (3. kép 5). M: 100 cm. H: 215 cm. Cs: 172 cm. A halott nyújtott testtartásban, hanyatt fekvé került a sírba. Jobb keze a medencéjén, bal keze a test mellett. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból hajlított egyszerű *hajkarika* töredéke a koponya jobb oldalán (5. kép 3. Lelt. sz.: 4137).

2. 4 db gomba alakú öntött bronz *füles gomb* egy sorban, a gerincoszloptól balra, a csigolyák és a bordák között (5. kép 5–8. Lelt. sz.: 4136).

3. 5 db töredékes állapotban fennmaradt vas *nyílhegy* a halott bal alkarja mellett. Ezekből csupán két falevél, valamint egy rombusz alakú példány formája határozható meg pontosan (5. kép 11–15. Lelt. sz.: 4138).

4. Lekerekített sarkú, téglalap alakú *vascsat* a jobb láb-szár mellett (5. kép 16. Lelt. sz.: 4141).

5. Töredékes, rossz megtartású, egyszerű *vaszabla* a bal lábfej mellett (5. kép 18. Lelt. sz.: 4140).

6. Vasszegecsekkel összefogott, két téglalap alakú vaslemezről álló tárgy (valószínűleg lószerszám tartozéka) a bal lábfej mellett, a zabla alatt. A szegecseken, valamint a lemezek belső oldalán fa lenyomatok (5. kép 9. Lelt. sz.: 4143).

7. Lekerekített sarkú, téglalap alakú *vascsat* töredékei (5. kép 10. Lelt. sz.: 4142).

8. A rajzon látható még egy *vaskés* is a jobb alkar, a medencelapát és a bordák között, amely nem azonosítható a múzeum gyűjteményében.

22. sír

Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan oldalú, téglalap alakú sírgödör. M: 80 cm. H: 177 cm. Cs: 142 cm. A halottat oldalt fekvé, felhúzott lábakkal és behajlított karokkal temették el. A csontváz viszonylag rossz megtartású, csupán a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg (3. kép 6). Tájolás: Ny–K. Melléklet:

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egymásra hajlól, nyitott végű *hajkarika* vagy *gyűrű* (5. kép 17. Lelt. sz.: 4087).

27. sír

Teljesen feldúlt és kirabolt sír, amelyről nem maradt fent sem rajz, sem leírás. Mellékletek:

1. *Vaszabla* egyik karjának töredéke (5. kép 19. Lelt. sz.: 4195).

2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült *hajkarika* töredéke (5. kép 20. Lelt. sz.: 4197).

3. Ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* töredékei (5. kép 21. Lelt. sz.: 4198).

28. sír

Teljesen feldúlt és kirabolt lovas sír. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú. A sír jobb alsó sarkának kiszélesedő része lehet a rablóakna nyoma, de áshatták így eredetileg is, a ló maradványainak és a lószerszámok elhelyezésére (3. kép 7). M: 80 cm. H: 166 cm. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

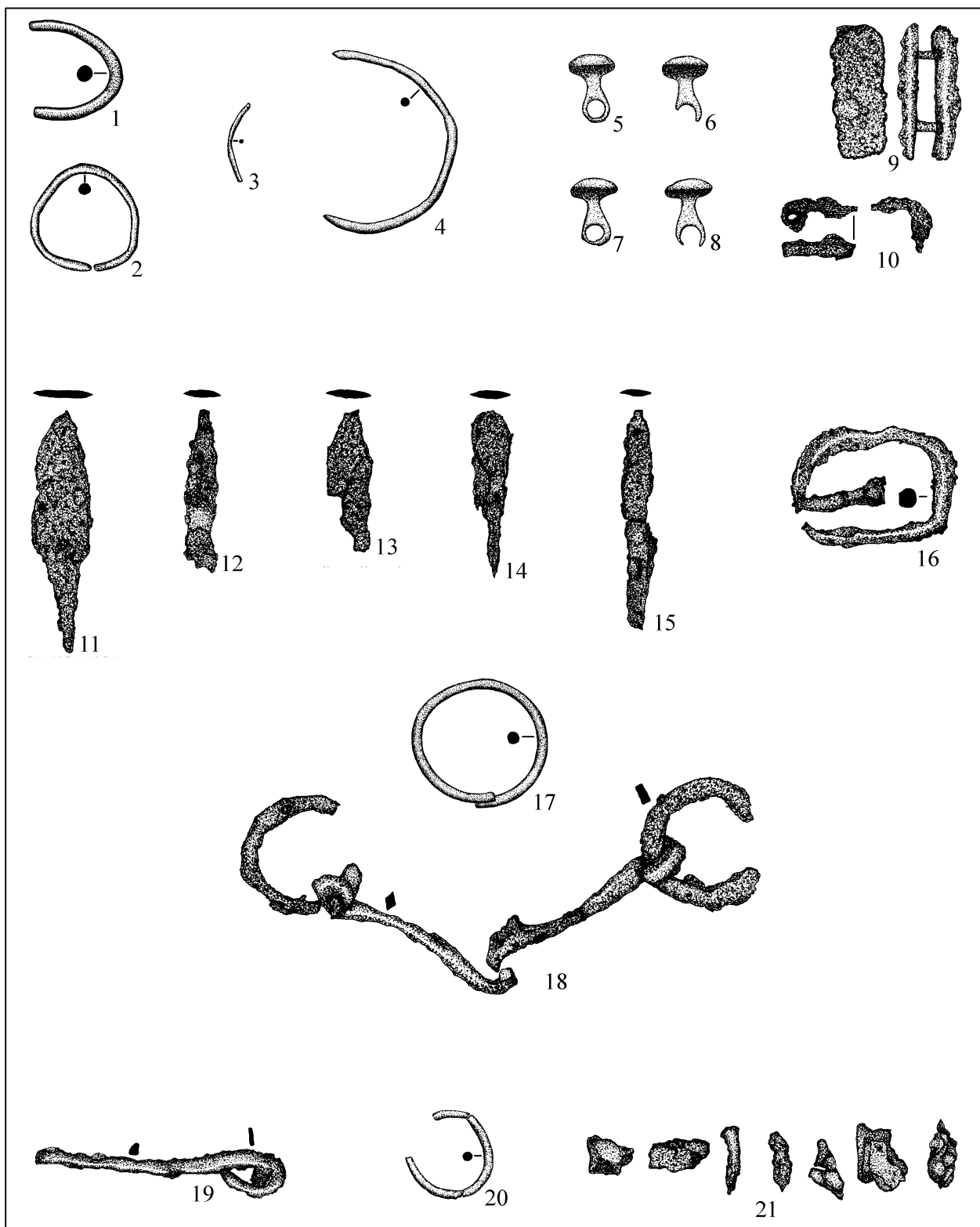
1. 2 db anyag kidolgozású, szabálytalanul vágott lemezből hajlított, rosszezüst *ruhaszorító pánt*. Az egyik példány egyenes, a másik elhegyesedő végű, a földben erősen deformálódtak (6. kép 1–2. Lelt. sz.: 4173a–b).

2. Vastag, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, enyhén megtört ívű, zárt *karikagyűrű* (6. kép 5. Lelt. sz.: 4178).

3. *Vaskés* pengéjének töredéke fából készült tokjának maradványaival (6. kép 6. Lelt. sz.: 4178).

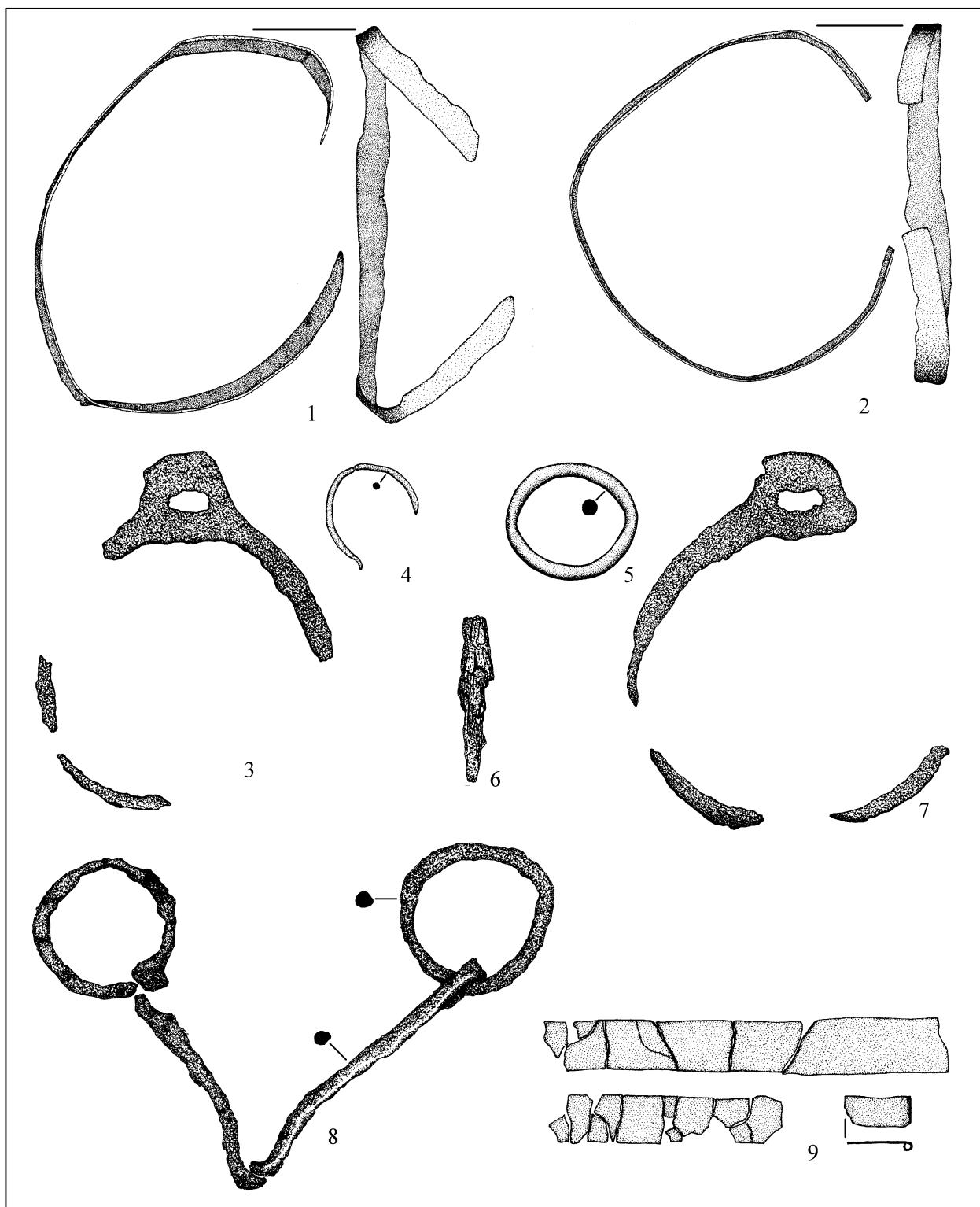
4. 2 db töredékes állapotban megmaradt, körte alakú *vaskengyel* (6. kép 3, 7. kép. Lelt. sz.: 4174, 4175).

5. Vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból készített S végű *hajkarika* töredéke (6. kép 4. Lelt. sz.: 4179).

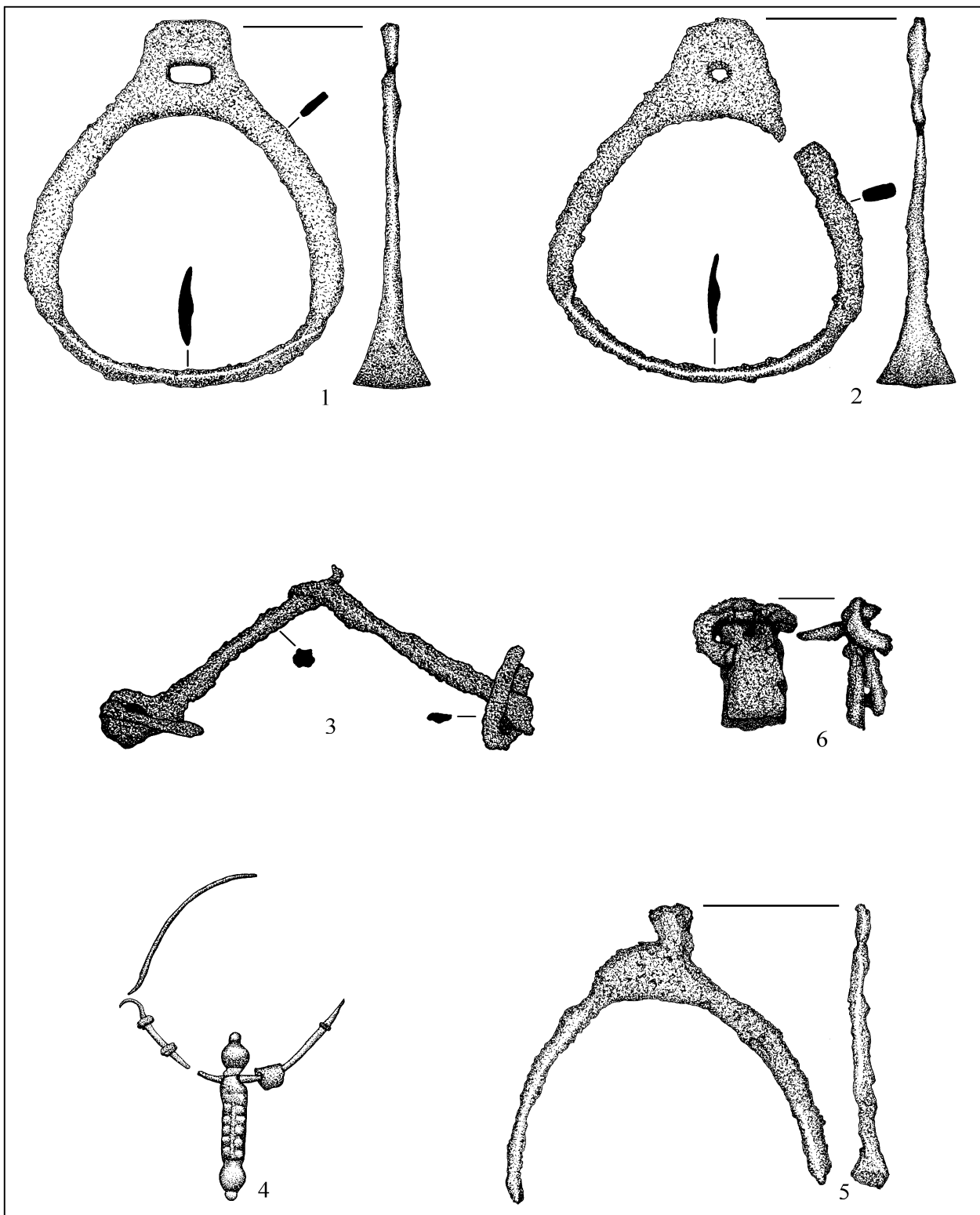
5. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1, 4: 13. sír; 2: 20. sír; 3, 5-16, 18: 21. sír; 17: 22. sír; 19-21: 27. sír (1-8, 17, 20 = 1:1, 9-16, 18-19, 21 = 1:2)

Fig. 5. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 13 (1, 4); Grave 20 (2); Grave 21 (3, 5-16, 18); Grave 22 (17); Grave 27 (19-21). Scale: 1:1 (1-8, 17, 20), 1:2 (9-16, 18-19, 21)

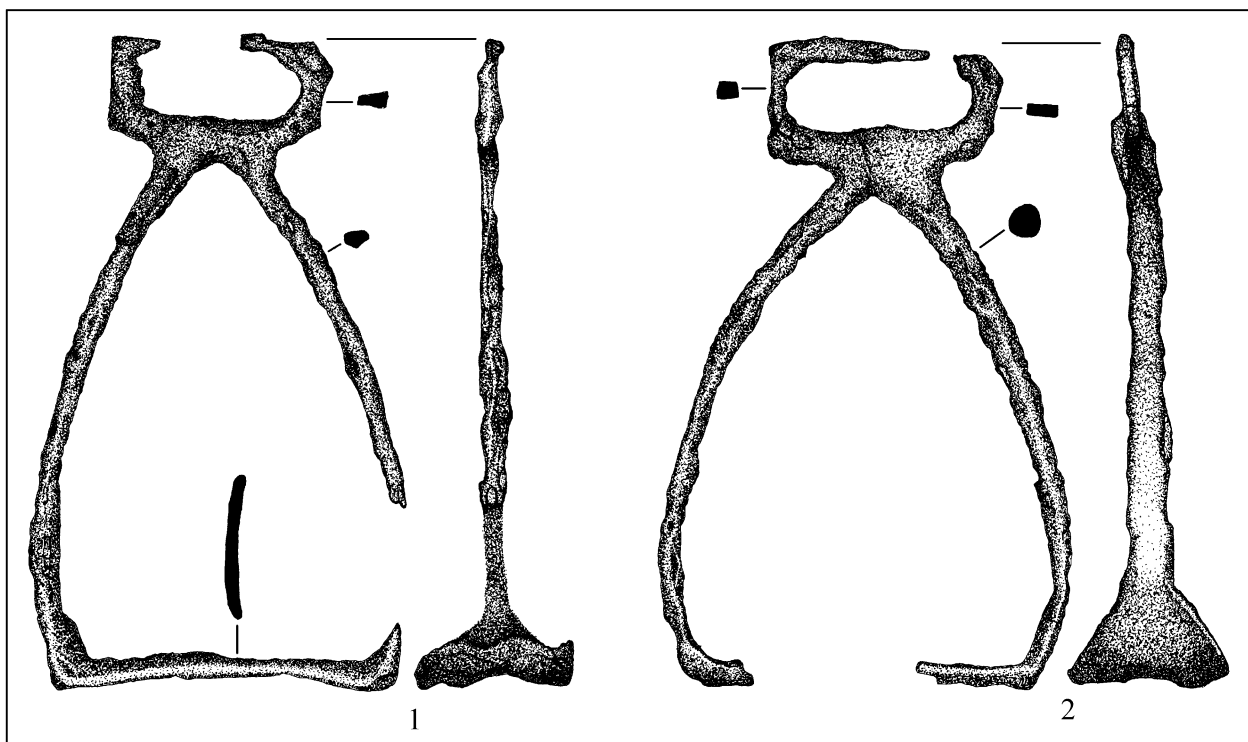
6. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1-7: 29. sír; 8-9: 29. sír (1, 2, 4, 5, 9 = 1:1, 3, 6-8 = 1:2)

Fig. 6. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 28 (1-7); Grave 29 (8-9). Scale: 1:1 (1, 2, 4, 5, 9), 1:2 (3, 6-8)

7. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1, 2, 4: 36. sír; 4: 32. sír; 6: 38. sír (4 = 1:1, 1, 3, 5, 6 = 1:2)

Fig. 7. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 32 (4); Grave 36 (1, 2, 5); Grave 38 (6). Scale: 1:1 (4), 1:2 (1-3, 5, 6)

8. kép. Köröstarján-Csordásdomb. 1–2: 38. sír (1:2)
Fig. 8. Köröstarján-Csordásdomb. Finds from Grave 38 (1–2). Scale: 1 : 2

6. A sírrajzon több, a gyűjteményben nem azonosítható tárgy is látható, köztük talán *nyúlhegy* és *csiholó vas*.

29. sír

Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör, amelynek felső részét, valamint egyik oldalát olyan mértékben feldúlták, hogy a sírgödör ezeken a helyeken nem volt meghatározható. A rablás azonban az egész sírt érinthette, így került a halott koponyája a sír alsó sarkába, a bal lábfej mellé. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű halott vázáinak megmaradt jobb karcsontjai arra utalnak, hogy ez a keze a medencéjén feküdt (3. kép 8). M: 68 cm. Tájolás: D–É. Mellékletek:

1. *Vaszabla* a sír alsó sarkában, a bal lábfej mellett (6. kép 8. Lelt. sz.: 4183). Ezen a leltári számon valójában két azonos típusú zabla is szerepel a múzeum gyűjteményében, azonban a sírrajzon csak egy látható, ezért indokoltnak látszik a tárolás során keletkezett hibában keresni az ellentmondás okát.

2. Pödört végű, rossz megtartású, bronz *lemezkarpercec* töredékei a halott jobb alkarjáról (6. kép 9. Lelt. sz.: 4184).

32. sír

Téglalap alakú sírgödörben, felsőtesténél valószínűleg bolygatott csontváz. Ezen a részen a koponya és a kar hosszúcsontjai érintetlenek, a gerincoszlop, a bordák, a medence, valamint a kulcs- és lapockacsontok azonban teljesen hiányoznak. M: 110 cm. H: 171 cm. Cs: 149 cm. Tájolás: Ny–K. A nyújtott testhelyzetű, háton fekvő halott jobb keze a medencéjén feküdt (3. kép 9). Melléklet:

1. Bronz *fülbevaló*. Külön kiöntött függőjének pálcá alakú, gombokban végződő testét két-két mezőben, mindkét oldalán függőleges gyöngysor díszíti. Horgokban végződő karikáján két, gyűrűkkel rögzített, vékony bronzlemezről készült kerek gomb nyomai láthatók (7. kép 4. Lelt. sz.: 4135).

36. sír

A sírről sem rajz, sem leírás nem maradt fent. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. 3 db körte alakú *vaskengyel* (7. kép 1–2, 5. Lelt. sz.: 4194, 4196).

38. sír

A sírről nem maradt fent rajz vagy leírás. Tájolás: Ny–K. Mellékletek:

1. 2 db villás szárú, egyenes talpú, normann-karoling típusú *kengyel* (8. kép 1–2. Lelt. sz.: 4191).

2. Egyszerű, vas *csikózábla* (7. kép 3. Lelt. sz.: 4193).

3. Két téglalap alakú rögzítő lemezből és ovális szíjbújtatóból álló *vascsat* (7. kép 6. Lelt. sz.: 4192).

I. A temető

A Köröstarján-csordásdombi honfoglaló magyar közösség, a Sebes-Körös jobb partján elterülő nagy kiterjedésű, alacsonyan fekvő pusztaság egyetlen, valamelyest kiemelkedő pontját, egy

kis méretű, 4,5 méteres magasságot meg nem haladó homokdombot jelölte ki temetkezési helyül. A sírok elhelyezkedéséről, az ásatási dokumentáció hiányossága miatt csupán vázlatos rajzot sikerült összeállítani (2. kép). A 12 honfoglalás kori sír laza rendben, egymástól viszonylag nagy távolságokra, a domb egész tetejét elfoglalja. Fennáll a lehetőség, hogy a további 9, az ásató szerint nem keltezhető sír vagy ezek egy része is ehhez a temetőhöz tartozott.⁸ Ezeket, eltérő jelöléssel, feltüntettük a temetőtérképen. A két csoportot együttesen vizsgálva megállapítható, hogy a honfoglalás kori temetkezések egy része kis, 2-3 sírból álló sorokat képezett (20-22., 36., 38., 30-32. sírok). Ezekhez a sorokhoz kapcsolódnak egyes melléklet nélküli temetkezések is (30-31. sír), amelyek nagy valószínűséggel időrendileg is összefüggenek a honfoglalás kori temetővel. A 6., 7. és 9., melléklet nélküli sírokból alkotott csoport tájolása és elrendezése alapján ugyancsak mutat rokonságot a 10. századi sírsorokkal.⁹ Öt 10. századi sír (3., 13., 27-29.), valamint a 11., koponyát tartalmazó gödör a dombtető különböző pontjain, szétszórta fekszenek.

A temető eredeti sírszámát megbecsülni csupán igen tág keretek között lehetséges. A 10 honfoglalás kori sírhoz csatlakozik néhány, legfeljebb 9, de valószínűleg kevesebb, nem keltezhető sír. A homokkitermelés során további 20 sír pusztult el. Ha a dombnak ezen a részén ugyanazok az arányok érvényesültek, mint a környezetében, akkor ebből legalább 6-10 sír a honfoglaló réteghez tartozott. Az ásatás a temető szélét egyik irányban sem érte el minden kétséget kizáróan, viszont déli irányban a dombnak csak igen kis része maradt feltáratlanul. Északi irányban két kutatóárokából és egy szelvényből egyetlen honfoglalás kori sír sem került elő. Ez összefüggésben állhat azzal a korszakban gyakran megfigyelt jelenséggel, hogy a domboldalak, dombtetők északi részén nem temetkeztek.¹⁰

További sírokra elsősorban a domb északkeleti részében lehet számítani. Figyelembe véve ennek az alacsonyan fekvő résznek a kiterjedését, legfeljebb 10 sírről lehet szó. Mindent összevetve a 10. századi temető legalább 25, legfeljebb 40 sírből állhatott.

II. Temetkezési szokások

A sírok, illetve a temetkezési szokások vizsgálatából adódó következtetések érvényességét erősen korlátozza az a tény, hogy itt csupán az egykori temető sírjainak egy töredékére, a 12-ből annak a 9, egyértelműen honfoglalás korra keltezhető sírnak az adataira támaszkodhatunk, amelyekről maradtak feljegyzések.

Az uralkodó tájolás, 12 sírből 11 esetében nyugat-keleti irányú. A kisebb eltéréseknek valószínűleg nem rituális okai voltak, inkább különböző év- vagy napszakokban történő temetésekre gondolhatunk. A sorokba rendezett sírok tájolásai minden esetben illeszkednek egymáshoz. Eltérő, dél-északi tájolás csak a 29-es, lószerszám-sírnél tapasztalható. Ezt a ritka tájolási típust Tettamanti S. Magyarország északi részén és az Alföldön tartja gyakoribb jelenségnek. A jelenség az általa vizsgált temetőkben, akárcsak ebben az esetben elszigetelt, kevés kivétellel, legfeljebb 1-2 esetben fordul elő.¹¹

A sírgödrök általános formája a lekerekített vagy egyszerű téglalap. A 28. sír esetében tapasztalható, ettől némiképpen eltérő sírforma, lehet a sírrablás következménye, de valószínűbb, hogy a lóbőr és a lószerszámok elhelyezésére ásták (3. kép 7).

A sírok mélysége 50 és 110 cm között változik. A csordásdombi temető esetében is érvényesül az általános megállapítás, miszerint a gazdagabb sírokat (3., 21.) mélyebbre, a szegényebb mellékletűeket, illetve a gyermeksírokat viszont a mai felszíntől csupán 50-80 cm-re ásták.

Koporsós temetkezésnek nincs nyoma a csordásdombi temetőben. Esetleg a 13. sírba temetett halott bal karjának helyzete – amennyiben nem a temetéstől számított rövid időre elkövetett sírrablással van dolgunk – utalhat összekötözésre vagy vászonba göngyölésre (3. kép 7).

A fennmaradt rajzok alapján megállapítható, hogy több sírt is megbolygattak. A rablás egyértelmű a 28. és 29. sír esetében, de bolygatás érhet a 13., 22. és 32. sírt is. Az ásatási megfigyelések hiányában nem dönthető el egyértelműen, hogy a 20. sír halottjának hiányzó bal karja, illetve a 3. sírből hiányzó medencecsontok bolygatásra vagy egyszerűen a csontok rossz megtartására utalnak. A bolygatásokra minden esetben a temető felhagyását követően rövid időn belül kerülhetett sor, mivel a beásások egyetlen esetben sem metszik a sírgödröket.

⁸ A 14 melléklet nélküli, illetve teljesen feldúlt sírből 4 hamvasztásos temetkezés volt, egy pedig a 23., kelta sír mellett, azzal megegyező tájolással feküdt, ezért ezek nem jöhetnek szóba mint 10. századi temetkezések.

⁹ A 6. és 38. sír közötti, kutatatlan területen lehetnek további sírok. Ebben az esetben a két sírcsoport egyetlen sort képezne.

¹⁰ TETTAMANTI 1975, 87-88.

¹¹ TETTAMANTI 1975, 93

Lovas sírok valamilyen változata öt esetben fordul elő. Ebből csupán három sírról van pontosabb adatunk. A 21. és 29. sírokat Bálint Csanád tipológiai rendszerének I. csoportjába, a lószerszámos temetkezések közé sorolhatjuk. Ezeket Bálint Cs. elsősorban a honfoglalók köznépi rétegéhez köti, időrendi szempontból pedig a nagy részüket a 10. század második felére, illetve az ezredfordulóra teszi.¹² A 28., ló koponyás sírt bolygatott állapota miatt nehéz pontosan besorolni. Legvalószínűbbnek a lábhoz tett lóbőrös változat (Bálint, II. csoport) tűnik. A lóáldozat elmaradását az I. csoport temetkezései esetében Bálint Cs. elsősorban gazdasági okokkal magyarázza, és azokat a II. csoport temetkezéseivel nagyjából azonos rangúnak tekinti.¹³

A honfoglalás kori sírokban fekvő halottak helyzetéről kilenc esetben maradtak fenn adatok. Ezek közül a 28., feldúlt sír halottjának testhelyzete nem állapítható meg. A legtöbb (hat) esetben a halottakat háton fekvő, nyújtott testtel helyezték a sírba. Mindegyik temetkezés közös jellemzője az egyik kéz medencére való helyezése. Egyedül a 22. sír halottját fektették jobb oldalára, behajlított végtagokkal, alvó pozícióban.

Egyedi és rendkívül ritka jelenség a köröstarjáni temető 11. sírjának koponya-temetkezése (3. kép 2). Ezekre Tettamanti S. csupán két, feltehetően hiteles párhuzamot ismertet, értelmezésükre azonban nem tesz kísérletet.¹⁴ A pilinyi¹⁵ és kisdobrai¹⁶, valamint a köröstarjáni temetkezések meglepő egységességet mutatnak (a koponya álló helyzetben való eltemetése, gyöngysor és egyéb nyakék-melléklet). Késői, 11. századi keltezésükre, valamint köznépi temetőkben való előkerülésükre Bálint Cs. hívta fel a figyelmet egy másik leletegyüttes, a batajncai temető koponyatemetkezései kapcsán. Mindezek alapján elvetette Dienes Istvánnak, a kalandozásokban elesett harcosok „fejlékének” hazamenekítésével kapcsolatos értelmezési javaslatát.¹⁷ Ezt a késői keltezést látszik alátámasztani az is, hogy a pilinyi és a kisdobrai temetkezés esetében egyaránt olyan nyakperecet helyeztek a koponya mellé, amelynek megjelenését a 10. század végére tehető és a 11. század folyamán volt általános használatban.¹⁸ A tarjáni koponyatemetkezés további támpontokat kínál a jelenség helyes értelmezésére. A 11. sír esetében az eddig ismert pár-

huzamoknál biztosabb keltezésre ad lehetőséget I. László átfúrt, nyakban viselt denára. Ez alapján a temetkezést 1077 utánra, a 11. század végére, esetleg a 12. század elejére keltezhetjük. A több esetben is előforduló mellékletadás, elsősorban a kisdobrai sír edénymelléklete ennek a temetkezési szokásnak a pogány hitvilággal és túlvilágképpel való összefüggéseire utal. A tarjáni temető koponyalelete a temető legkésőbbre keltezhető sírjainál is legalább háromnegyed évszázaddal későbbi. Bár a temető több sírja elpusztult, nem valószínű, hogy a két időrendi réteg közötti kapcsolatot jelentő sírok, amennyiben voltak ilyenek, kivétel nélkül elpusztultak volna. Sokkal inkább feltételezhető a pogány temetőbe való későbbi, keresztény kori beletemetkezés, egy olyan időben, amikor már léteznie kellett a tarjáni temetőt korábban használó közösség keresztény temetkezőhelyének is. Összegezve az eddig ismert adatokat arra a következtetésre jutunk, hogy a kevés ismert koponyatemetkezés a 11. század folyamán, valószínűleg már keresztény környezetben feltűnő pogány jellegű temetkezési szokás.

III. Leletek

Ékszerek, ruhadíszek

Ruhadíszek egyedül a 3. sírből kerültek elő (4. kép 1–6). A hét ezüstlemezről kalapált veret díszítése, bár általánosan elterjedt elemekből áll, ebben a formában és összeállításban párhuzamai kis számban és viszonylag szűk időrendi keretek között ismertek. Két, szinte részleteiben megegyező darab a Szeged-királyhalmi lovas sírből került elő egy 906-os kiadású dirhemmel.¹⁹ Hasonló, valamivel igényesebb kidolgozású, vésett háttérű veretek ismertek a Tiszaeszlár-bashalmi I. temető 10. sírjából.²⁰ A tarjánival megegyező számú díszek egy, a halott felsőtestére fektetett veretes öv tartozékai voltak. A bashalmi temetőt közlő Dienes I. a tárgyakat tarczai és Szolnok-strázsahalmi párhuzamaikkal²¹ összevetve, a honfoglaláskor legelejére keltezi.²² Említést kell tennünk még a ruhadíszek jellegzetes palmettaformájának előfordulásáról a Belgrádi Múzeum két, ismeretlen lelőhelyről származó veretén is.²³ A felsorolt adatok alapján a tarjáni 3. sír vereteit

¹² BÁLINT 1977, 86–88, 92.

¹³ BÁLINT 1971, 88.

¹⁴ TETTAMANTI 1975, 102.

¹⁵ NYÁRY 1902, 229.

¹⁶ DÓKUS 1900, 60–61.

¹⁷ BÁLINT 1978, 266.

¹⁸ GIESLER 1981, 116–120, Taf. 53.

¹⁹ HAMPEL 1900, 528–530; HAMPEL 1904, 106, 131; BÁLINT 1991, 147.

²⁰ DIENES 1956, 248, Taf. LXII. 1–6.

²¹ FETICH 1937, Pl. XLIII. 16–19; XLV. 1–2; XLIV. 52–56.

²² DIENES 1956, 266.

²³ BÁLINT 1991, 106, Taf. XXXIII. 20–21.

a 10. század elejére kellene kelteznünk. A sírba kerülés idejét azonban indokoltabb ennél tágabb keretek közé helyezni, egyrészt a tárgyaknak a bashalmi párhuzamaikhoz viszonyított igénytelenebb kidolgozása, valamint kopottsága miatt, másrészt mivel az ismert párhuzamok közül egyedül ebben az esetben fordul elő igazolhatóan ruhadíszként. Mivel a lemezek hátoldalára forrasztott három vastag szegecs elsősorban bőrre, nem pedig vászonzélekre való rögzítésre teszi alkalmassá, felmerülhet a tárgyak másodlagos felhasználásának lehetősége.

Gombok a tarjáni temető két gazdagabb mellékletű sírjából kerültek elő. Mind a kerek fejű (3. sír; 4. kép 9–10), mind a rovátkolt (3. sír; 4. kép 11–13), illetve egyszerű (21. sír; 5. kép 5–8), gomba alakú változatok a 10. században általánosan elterjedt típusok közé tartoznak. A 3. sír kerek fejű gombjainak különlegessége, hogy nem a megszokott módon, két, lemezből kalapált félgömbből forrasztották össze, hanem illesztési nyomok nélkül, egy darabba öntötték.

A feltárt temetőrészben egyetlen esetben került elő *fülbevaló* (7. kép 4). A 32. sír jó minőségű, alig korrodálódott bronzból készült példányának pontos párhuzamát nem ismerem. Pálca alakú csüngője ugyan mutat némi rokonságot a Szentés-szentlászlóihoz hasonló szőlőfürdőszes *fülbevaló*kéval,²⁴ ez utóbbiak készítése módja, valamint karikaiknak kialakítása azonban lényegesen eltér a tarjánitól. A 32. sír *fülbevaló*jának legtöbb alkotóeleme (vékony karikán gyűrűkkel rögzített bronz lemezgyöngyök, kampós záródás) feltűnik a Karoling-kori lemezgyöngyös *fülbevaló*kon.²⁵ Ugyanezek az elemek jellemzik a Mesterházy K. által részletesen elemzett honfoglalás kori négygömbös *fülbevaló*k egy részét is. Ezt a bizánci eredetű típust a szerző a Kárpát-medencében a 10. század elejétől keltezi.²⁶ Ehhez a körhöz tartozik az a Tápé-malajdoki, öntött bronz, négygömbös példány is, amelynek két alsó gömbjét a tarjáni pálca alakú csüngő végeivel megegyező, csepp alakú tagok díszítik. Mindezek figyelembe vételével, indokoltnak tűnik a tarjáni *fülbevaló*t hibrid példányként, a négygömbös *fülbevaló*k családjához kötni. Az igényes kidolgozása, többféle megmunkálású elemekből összeállított darab valószínűleg korai importtárgy.

A tarjáni temetőben előforduló leggyakoribb *hajkarika* típus az egész honfoglalás és kora Árpád-kor folyamán általánosan elterjedt egyszerű, nyitott végű, bronzhuzalból hajlított karika volt (3., 13., 20., 21., 22., 27. sír). Egyedül a 13. sír nagyobb átmérőjű karikája esetében kísérelhető meg szűkebb, a X. század utolsó felétől induló keltezés (5. kép 4).²⁷ S végű *hajkarika* csupán két sírban volt. A 28. sír rossz megtartású, töredékes példánya nem sorolható be egyértelműen, azonban általában véve a vékony, bronzhuzalból hajlított S végű karikákat ennek az ékszerfajtának a legkorábbi példányai közé szokás sorolni.²⁸ A 11. sír ezüst, S végű *hajkarikájának* csupán bordázottra kalapált végei maradtak meg (4. kép 15–16). Ezeknek a változatoknak viszonylag késői keltezését (a 11. század második harmadától)²⁹ alátámasztja a tarjáni sírban talált, átlukasztott I. László kori denár is.

Gyöngyöket csak a 11. sír önállóan eltemetett koponyája mellé helyeztek (4. kép 18). Itt a 8 agyagból és 4 üvegpasztából készített egyszerű, ovális és henger alakú darab egy kisméretű vaspánttal és egy átfúrt I. László kori érmével együtt alkotott gyöngysort.

A temető három sírjában három különböző típusú *lemezkarperec* került elő. A 3. sír *karpereci*nek, bár formájuk a 10. században általánosan elterjedt,³⁰ bronzszegeccsel ellátott pontos párhuzamát a honfoglalás kori leletanyagban nem ismerem (4. kép 7–8.). A 21. sír elnagyolt kidolgozása, rosszezüst pántjainak számos analógiája ismert a X–XI. századi leletanyagból (6. kép 1–2).³¹ Hanyag, szabálytalan kidolgozásuk arra utal, hogy felsőruha alatt, ingujjszorító pántként hordhatták. A 29. sírből egyetlen, elkeskenyedő, pödört végű *lemezkarperec* került elő (6. kép 9). Párja valószínűleg a sír megbolygatásakor vesztett el. Ezt a *karperectípust* Szőke B. főként a honfoglaló magyarság köznépi rétegében és a kora Árpád-kor folyamán tartja általánosan elterjedtnek.³²

Gyűrűket a 13. és a 28. sírban találtak. Mindkettő vastag bronzhuzalból, oválisra hajlított darab. A 28. sír gyűrűje zárt, a 13. síré töredékes, ezért típusa nem állapítható meg. Ennek a típusnak a használati idejét Szőke B. a 11–12. századra teszi,³³ ezzel szemben Giesler már a 10. század utolsó harmadától számol a megjelenésükkel.³⁴

²⁴ BALINT 1991, 254, Taf. LXIV. 41.

²⁵ Ezzel a típussal részletesen foglalkozik: SZŐKE 1992, 136–139.

²⁶ MESTERHÁZY 1991, 152.

²⁷ GIESLER 1981, Taf. 53. Ezt a keltezést látszik alátámasztani a 13. sír karikagyűrűje is.

²⁸ GIESLER 104–109, Taf. 53; SZŐKE 1962, 88.

²⁹ GIESLER 104–109, Taf. 53; SZŐKE 1962, 89.

³⁰ HAMPEL 1905, II, 549–551; III, Taf. 383.8; II, 556–557; III, Taf. 385.2; COSMA 2001, 530, Taf. 32.1–2.

³¹ BALINT 1991, 43, Taf. VI. 7–8; REIZNER 1903, 269; TOČÍK 1968, 118, Taf. LII. 3–4; DIENES 1956, 248, Taf. LXII. 11–17.

³² SZŐKE 1962, 72, 96.

³³ SZŐKE 1962, 97–98.

³⁴ GIESLER 1981, 109–113, Taf. 53.

A 11. sír I. László kori *érme* (CNH 25, UNGER 1960, I, no. 16) nem halotti obulusként, hanem a sírrajz és az átfúrás tanúsága szerint nyakékdíszként került a koponya mellé (4. kép 17). A temetés ideje ez alapján eshetett a 11. század utolsó évtizedeire, azonban az érme önmagában későbbi, 12. századi keltezést sem zár ki.

Fegyverek

A tarjáni temető fegyvermellékletekben igen szegény. Egyedül a 21. lovas sír halottjának bal oldaláról került elő 5 *nyílhegy* (5. kép 11–15). Ezek igen töredékes megtartásúak. Egy rombusz és két levél alakú példány azonosítható. Tegeznek nem volt nyoma.

Lószerszám

Öt lovas sírból négyben fordultak elő egyszerű, kétkarikás *csikóablák* kis- és nagykarikás változatai. Ezek lovaglásttechnikai összefüggéseivel Dienes I. részletesen foglalkozott.³⁵ A ablák szájasát alkotó két elem méretkülönbségei egyik esetben sem haladják meg a 0,5 centimétert, ezért ezeket nem látjuk indokoltnak Dienes aszimmetrikus ablaktípusához sorolni.³⁶

A 28. és a 36. sírban, mindkét esetben hasonló, alig vagy egyáltalán nem kialakított vállú, téglalap alakú füleiket egyenesen a kengyel szárába kovácsolt kengyeleket találtak. A 36. sír három kengyeléről szóló leltárkönyvi adat hitelességének ellenőrzése a sírrajz hiányában nem lehetséges, azonban valószínű, hogy itt bejegyzési hibáról van szó, ezért indokolatlan lenne mögötte kettős lovastemetkezés nyomait keresni. A 38. sírból villás szárú, egyenes, bordázott talpú *kengyel* került elő (8. kép). Ezzel a karoling-normann típusú lószerszámmal – több korábbi meghatározási és keltezési kísérlet után – legutóbb Mesterházy K. foglalkozott részletesen.³⁷ E kengyelfajta egyik lehetséges előzményeként a 8. századi immenstedti típust jelöli meg. Magyarországi, viszonylag ritka elterjedését két úton, a külföldi hadjáratokban szerzett zsákmányként és/vagy a nyugati lovagok által behozott tárgyak formájában képzelni el. A kengyelek alsó időrendi határaként a 10. század második harmadát jelöli meg.³⁸ Hasonló kronológiai következtetésekre jutott Kovács L. egy különleges altípus, a gombos nyakú kengyel vizsgálata során, azzal a kiegészítéssel, hogy ennek a kengyelfajtának a felső időrendi határa csak feltételesen tehető a 10. század '60–70-es éveire.³⁹

Lószerszámhoz tartozott a tarjáni temető mindhárom *csatja*. A 21. lovas sírből két lekerekített sarkú, téglalap alakú csat került elő. A ablá mellett talált példány valószínűleg kantárhoz tartozott, a másik, a halott jobb lába mellett bizonytalan funkciójú (5. kép 10, 16). Elvileg tartozhatott nyereg hevederéhez, a bolygatlan sírban azonban nincs nyoma kengyelnek. A 38. sírban talált kettős vas rögzítő lemezes, ovális bújtatójú csatról semmilyen adattal sem rendelkezünk, csupán feltételezhető, hogy a villás szárú kengyel párral együtt a nyereg szerelékeihez tartozott (7. kép 6).

Legvégül említjük a 21. sír szegecsekkel összefogott két vaslemezről álló tárgyát, amelynek egész belső felületén falenyomatok figyelhetők meg. A tárgy a lószerszámokkal együtt, a halott bal lába mellett feküdt. Általam ismert legjobb párhuzama avar környezetből, a Székelyhíd-ve-resdombi lovas sírből származik. Itt egy, a tarjánival teljesen megegyező tárgyat a közlő a nyereg tartozékaként határoz meg.⁴⁰

Használati tárgyak

Három sírből (20., 21., 28.) került elő *vas késpenge*. Két esetben ezek nem voltak fellelhetőek a Nagyvárad Múzeum gyűjteményében, valószínűleg már a kiemeléskor megsemmisültek. A 28. sír késének töredéke egész felületén jól láthatóan őrsi fatokjának nyomait (6. kép 6). A sírrajzok tanúsága alapján a 21. és a 28. sír esetében nincs ok egyszerű használati tárgynál nagyobb jelentőséget tulajdonítani a késeknek. Egyedül a 20. gyermeksírről, valószínűleg felsőtestre helyezett kése hozható összefüggésbe az éles vastárgyak rontáselhárító szerepével kapcsolatos hiedelmekkel.

A köröstarjáni temető keltezésével kapcsolatosan előre kell bocsátanunk, hogy a leletanyag által jelzett időrendi keretek legfeljebb a feltárt temetőrészre vonatkozóan adnak viszonylag biztos támpontokat. A csordásdombi temetőt valamikor a 10. század első felében már megnyitották. Ebből a korai fázisból származik a 3. és 32. sír, amelyek közül egyik sem ad alapot a honfoglalás kor legelejére való keltezésre, de nem zárható ki, hogy a temető középső, elpusztított részében voltak ilyenek. Mivel ezt igazolni nem lehet, a temető legkorábbi rétegét egyelőre nincs okunk a 10. század második harmadánál korábbra keltezni. Ide vagy az ezt követő időszakra keltezhető a 38. sír. Egyértelműen késői, a 10. szá-

³⁵ DIENES 1966, 208–210, 216.

³⁶ DIENES 1966, 218–221.

³⁷ MESTERHÁZY 1981 (a téma korábbi irodalmával).

³⁸ MESTERHÁZY 1981, 220–222

³⁹ KOVÁCS 1985, 134.

⁴⁰ NÁNÁSI-WILHELM 1996; COSMA 2001.

zad második felére, esetleg végére helyezhető a 13. és 28. sír. A temető felhagyásának időpontját lehetetlen nagyobb pontossággal meghatározni. Mivel a 10–11. század fordulóját követő időszak jellegzetes leletei teljes egészében hiányoznak, indokoltnak látjuk a temető megszűnését a századforduló környékére keltezni. Keresztény rítusú temetkezésnek nincs nyoma a tarjáni temetőben, a 11. sír pedig, mint erről korábban már szó volt, a többi sír leletanyagától elválasztó rendkívül nagy kronológiai szakadék miatt utólagos beásásként értelmezhető.

A köröstarjáni temető használóinak társadalmi hovatartozását nem könnyű egyértelműen meghatározni. A legtöbb érv a köznépi temetkezések mellett szól. Ezek közül legfontosabbak: a temető szerkezete, a viszonylag szegényes mellékletek, a fegyverek hiánya (kivétel a 21. sír), a lószerszámos temetkezések, valamint a jellegzetes köznépi ékszerek használata. E meghatározás ellen szól a nagyszámú lovas sír, valamint a 3. sír gazdag melléklete, elsősorban azonban a temető

alacsony sírszáma. A csordásdombi temetőben eredetileg 25 vagy azt kevéssel meghaladó számú sír volt. Ez egy 2–3 generáción át használt, nem harcosokból álló, köznépi temető esetében igen alacsony. A felsorolt, látszólagos ellentmondások feloldására többféle magyarázat is szóba jöhet.

Nem zárható ki, hogy a Csordásdombot nem állandó, hanem különböző időpontokban, csupán alkalmi temetkezőhelyként használta egy vagy több közösség. Ez magyarázatot adna a temető rendhagyó szerkezetére, azonban önmagában nem indokolja a lovas sírok nagy arányát. Elképzeltető az is hogy a feltárt 12 sír, valamint a hozzá tartozó melléklet nélküli temetkezések egy nagyobb, köznépi közösség vezetőinek, valamint azok családtagjainak elkülönült temetőjét alkotják, bár hasonló gyakorlatot egyelőre más honfoglaló közösségek esetében egyelőre nem ismerünk. A köröstarjáni temetőt használó közösség meghatározása a domb még bolygatatlan részeinek feltárásáig nyitott kérdés marad.

IRODALOM

- BÁLINT, Cs.
 1971 A honfoglaláskori lovastemetkezések. *MFME* 2, 85–108.
 1978 Válasz Dienes Istvánnak. *ArchÉrt* 105, 264–268.
 1981 *Süidungarn im 10. Jahrhundert*, StudArch 10, Budapest.
- BÓNA I.
 1986 *Dáciától Erdőelvéig*. In: *Erdély története*. (szerk. KÖPECZI B.) Budapest, I., 107–234.
 2001 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 231, Kolozsvár.
- CHIDIOȘAN, N.–IGNAT D.
 1972 Cimitirul celtic de la Tărian (La nécropole celtique de Tărian). *SCIV* 23, 553–579.
- COSMA, C.
 2001 Gräberfelder, Einzelgräberfelder und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.-10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens. In: *Studia Archaeologica et Historia Nicolae Gudea Dedicat*. Zaláu 499–565.
- DIENES, I.
 1956 Un cimetière de hongrois conquérants á Bashalom (Fouilles exécutées par L. Kiss). *Acta ArchHung* 7, 254–273.
 1966 A honfoglaló magyarok néhány lószerszámának tanulása. *ArchÉrt* 93, 208–234.
- DÓKUS GY.
 1900 Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. *ArchÉrt* 20, 39–61.
- DUMITRAȘCU, S.
 1983 Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I. e. n. în Crișan. *CRISIA* 13, 65–110.
- FETICH N.
 1937 *A honfoglaló magyarok fémművészete* (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn). *ArchHung* 21, Budapest.
- GIESLER, J.
 1981 Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56, 1.
- HAMPEL J.
 1900 A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfeje*. Budapest, 1900.
 1904 Ornamentika a honfoglalás kor emlékein. *ArchÉrt* 24, 105–152.
 1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I–III. Braunschweig.

- KOVÁCS L.
1985 Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I: Temető utca 5. *ComArchHung* 125–139.
- MESTERHÁZY K.
1981 Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *FolArch* 32, 211–223.
1991 Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. *FolArch* 42, 145–174.
- NÁNÁSI, Z.–WILHELM, J.
1996 Un mormânt din epoca târzie a migrațiilor la Săcuieni. *ActaMP* 20, 125–131.
- NYÁRY A.
1902 Temető királyságunk első századából. *ArchÉrt* 22, 210–241.
- REIZNER J.
1903 A Szeged-domaszéki magyar pogánykori sírleletekről. *ArchÉrt* 23, 268–272.
- REPERTORIUL
1974 *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor. Oradea.*
- SZÓKE B.
1962 *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* RégTan I., Budapest.
- SZÓKE, B. M.
1992 Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. *ComArchHung* 124–158.
- TETTAMANTI S.
1975 Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StCom* 3, 79–123.
- TOČÍK, A.
1968 *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwest-Slowakei.* Bratislava.
- UNGER E.
1960 *Magyar éremhatározó. Középkor. I. Füzet (1000–1307).* Budapest.

CEMETERY OF THE 10–11TH CENTURIES AT KÖRÖSTARJÁN-CSORDÁSDOMB (TĂRIAN, ROMANIA)

ATTILA LAKATOS

In the spring of 1967, at the village Köröstarján (Tărian), lying close to the western border of Romania, in the vicinity of the town Nagyvárad (Oradea) on the right bank of the river Sebes-Körös graves were found during the extraction of sand pits on the hill called Csordásdomb (Fig. 1). Rescue excavations were started in April of the same year by N. Chiodosan and D. Ignat, who opened altogether 41 graves. Apart from graves dated to Celtic, Sarmatian and uncertain periods, there were 12 Hungarian burials of 10–11th centuries (Fig. 2).

The former 10–11th century cemetery must have contained much more graves as the excavations could not delimit the extent of the cemetery in any directions. The documentation concerning the excavations remained also in a deficient state. Thus it is very difficult to draw conclusions on the order of the burials. The graves were oriented, with minor divergences, to the west, with the

exception of grave No. 29 oriented with the head facing south. Several of the graves were disturbed in the remote past. Horse harness was found in two graves (21, 29) and remains of a horse skull in one (this latter was a robbed grave, see Fig. 3/7). In grave No. 21 (Fig. 3/5) an arrowhead made of iron was found. This was the only grave with arms among the grave-goods.

On the basis of the finds, all of the graves could be dated to the 10th century with one exception. Probably they started to use the cemetery before the middle of the 10th century and it was continued in this function till the end of the century. The only exception is one skull buried separately dated by a denar of Ist (Saint) László, King of Hungary in 1077–1096 (Fig. 3/2). According to the opinion of the author, this skull was dug into the already long forsaken cemetery by the end of the 11th century.